

A jelző.

«Földiekkel játszó égi tünemény,
Istenségnek látszó csalfa, vak remény!
Kit teremt magának a boldogtalan...»

Csokonainak e szavai illenek legjobban a jelzőre. Mert azt a híres-nevezetes és fontos jelzőt, mely a logikának egyik legbecsesebb fegyvere, mert az itéleteket az ő segítségével osztályozza (STUART: A deduct. és ind. logika rendszere I. 124. l.); melynek felfogásában a nyelvtanok legnagyobb egyetértést tanusítanak s annyi fejezetet és szabályt szentelnek neki; melyet az élet is legjobban ismer az alany után az összes mondatrészek közül: ezt a jelzőt teljes mondattani és nyelvtörténeti alapon nem ide-oda tologatás várja, mint a módhatározót; nem lecsapás, mint az alanyt és az állítmány-kiegészítő névszót; hanem egyszerűen kitagadás, megsemmisítés. Mert a jelző nemcsak nem külön mondatrész, hanem egyáltalában nem is létezik, csak a grammatikusok teremtették maguknak.

De tartsunk rendet.

A jelzőről az iskolai nyelvtanok azt tanítják, hogy a névszónak egy tulajdonságát jelenti.

KUMMER a «kiegészítők» (Object-ek) és határozók előtt tárgyalja a jelzőt, ez szerinte «die nähere Bestimmung des Substantivums», legegyszerűbb jelző a melléknévi névmás. A jelzőt kifejezi I. egy melléknév, illetőleg participium, vagy névmás, számnév; az «epitheton ornans» tulajdonkép magától értődő tulajdonságot emel ki; kifejezi II. egy jelzői genitívus, ez: 1. birtokos, vagy szerző (possessivus: Phidias műve); 2. anyag, vagy tömeg (partitivus: Summe Geldes, január eleje, Anfangs Jänner, viele der Kinder), ide tartoznak az ilyenek: wer anders, woher des Weges stb.; 3. alanyi genit., melyet egy cselekvő mondat alanyává lehet változtatni: Gesslers Groll: G. grollt mir; 4. tárgyi genit.: a gyermekek fölnevelése; 5. a genit. kifejez módot, tulajdonságot, helyzetet, anyagot, időt (Qualitätsgenit.): a béke szava (békés szavak), a tett embere, «ein Kind böser Art», keleti posztóból való kabát, «um zwölf Uhr Mittags»; 6. kifejezi a genit. a személy, vagy dolog nevét: Venust az esti csillag neve alatt

ismerjük; lehet III. a jelző præpositiós, 1. a cselekvésszó mellett olyan præpositióval, mint az alapige mellett: istenben való hit; 2. más szó mellett a rokon jelentésű ige præpositiójával: Sattel aus Filzdecken (bestehend), ezek sokszor jelzői genitívust pótolnak, így országnevek mellett: König von Ungarn, számnév mellett: das Glück von Tausenden, jelzőtlen többes genit. helyett: das Erzählen von Geschichten, végre ha különféle genitívusok kerülnének össze, pl. alanyi és tárgvi: die Liebe der Eltern zu ihren Kindern; IV. az appositio magyarázatul lép egy más főnév, vagy névmás mellé; a cím előre bocsátott appositio; ha az appositionnak *als* kötőszava van, akkor prædicativa appositio: die Verbündeten zogen als Sieger in die Stadt ein (118—125. l.). LYON-nál a «kiegészítők» és határozók után következik a jelző. Oly szavak léphetnek minden főnévhez, melyek megmondják, hogy milyen az illető tárgy; ezek a jelzők (4. l.). Az igehez járuló közelebbi meghatározások «object»-ek, vagy határozók; ama közelebbi meghatározások pedig, melyek főnévhez járulnak, jelzők; vannak főnévi és melléknévi jelzők, a főnévi jelző többnyire genitívus (94. l.), vagy præpositiós, illetőleg egyeztetett esetben áll, akkor appositio a neve. (194. l.)

A francziák nem egyesítik mindig ezt a háromféle jelzőt, sőt egyáltalában nem igen különböztetik meg a mondatrészek közt. BRACHET et DUSSOUCHET-nál az attribut-nek vannak complément-jai, melyek præpositióval, vagy a nélkül kiegészítik az értelmét: a ló hasznos az embernek, a puska öcsémé, a tanító a barátom apja; illetőleg, ha az attribut participium, akkor lehet direct, indirect és circumstanciel complément-ja (278. l.). Némely szók nem csatlakoznak a mondat szavaihoz: így a megszólítások, mások pedig melléknév módjára csatlakoznak egyik-másik szóhoz, pl. Sándor, Macedónia királya, legyőzte Dareioszt, ezeket hívják appositionnak (277. l.), vagyis ezek jóformán kívül állanak a mondaton. A szótanban a melléknév során előadják, hogy a melléknév a főnév minőségét fejezi ki (157. l., ezek qualificatif-ok), vagy azt, hogy hány, vagy melyik az a tárgy, melyet a főnév kifejez (két ház, ez a ház, 165. l.), ez utóbbiak déterminatif-ok; a mondatban a főnév bővítései során szintén complément déterminatifnak nevezik mindazokat a szokat, melyek a főnevet *de, à, en, sans, autour* stb. præpositiók segítségével kiegészítik: becsület embere, Pál háza, utazás a föld körül stb. (306. l.); a minőségi jelzőt itt nem említik s ebből azt lehet következtetni, hogy (helyesen) nem tartják szükségesnek külön választani az attribut-tól. Így az appositio a mondaton kívül álló elem, a birtokos nincsen kiemelve a többi præpositiós bővítmények közül, a tulajdonságjelző meg egyáltalában nem szerepel náluk. Hasonlóképp LAROUSSE-nál (240. l.): a főnévnek kétféle bővítése van: complément déterminatif (ez a birtokos jelző) és a complément explicatif (ez az appositio), csak jegyzetben említi a melléknévekről, hogy néha explicatif értelműek, ha t. i. az értelem megzavarása nélkül elhagyhatók: a pompás napkolte, néha pedig déterminatifek, ha pontosabban meghatározzák ama szó jelentését, melyhez csatlakoznak (s itt már a példa ez: a jó gyermekek). Szóval a tulajdonságjelző itt is jelentéktelen, ellenben az appositio a

242. lapon újra szerepel.

TANCOCK angol nyelvtanában a két főrészt után következik a jelző: az alanyt bővítjük jelzővel (attributes), azaz oly szókkal, melyek minőséget jelentenek és az alanyt, vagy minőségét meghatározzák, jelentését világosabbá teszik. A jelző lehet melléknév (névmás, participium), egyeztetett főnév (ekkor appositio), egy főnév genitivusa, praepositíós kitétel, alárendelt mondat (91. s k. ll.). Ez a rendszer tehát jobban hasonlít a németek rendszeréhez. MASON is mindjárt az alany és állítmány után tárgyalja a jelzői viszonyt (361—366. §.). Ha egy főnévhez, vagy névmáshoz egy melléknévet, vagy ennek egyértékését kapcsoljuk, melylyel pontosabban jelöljük a dolgot, meghatározván valamely tulajdonságát, mennyiségét, vagy más dologhoz való viszonyát, akkor ez a melléknév, vagy egyértékese jelzői viszonyban van a főnévvel, vagy névmással, azaz ennek jelzői bővítőmánya. Jelző lehet egy melléknév, vagy participium: egy főnév, vagy főnévi mellékmondat, mint appositio; egy igazi, vagy *of*-al képzett genitivusos főnév; egy praepositíós főnév; egy melléknévi mellékmondat. Fontos osztálya az eseteknek, mikor egy határozó járul a főnévhez ama cselekvés erejénél fogva, melyet a főnév magában foglal: a mi hazatérésünk, eme bővítőmányok ugyanoly viszonyban vannak a főnévvel, mint a határozók az igével (363. §.). A jelzői bővítőmányok fölcserélhetők egymással: a király palotája: a királyi palota. A jelzőt kétféleképp használjuk: lehet a jelző meghatározó: egy fekete ló, vagy leíró, mikor leírást csatolunk a magában is meghatározott névhez: Napoleon, Franciaország királya, sőt: követte őt a király fehér lovon ülve. (Itt tehát az appos. és az állítmányi jelző össze van keverve). A melléknév során (85—88. §.) összefüzi (helyesen) a jelzőt az állítmányi névszóval: ha a melléknév közvetlenül járul a főnévhez, akkor jelzői attributive, pl. egy vörös labda, 'a levegőn át repülő madár', ekkor a melléknév és a főnév egy összetett leírást ad; de ha a *van* ige egy alakja által van a főnévvel összekötve, akkor állítmányul használjuk. Vannak összetételek, melyeknek melléknévi részét nem lehet állítmányul használni, pl. ágyúgolyó, ezek nem kifejezések, hanem csak suggerálnak melléknévi értelmet. SWEET szerint [a ki minden bővítőmányt *adjunct word*-nak, vagy *modifier*-nek mond, így a jelzőt is, pl. ebben: nagy emberek nem mind erősek, «nagy» és «erősek» *adjunct-word*-ok, mert módosítják (*modifying*) az «emberek» szó értelmét, ezekben: *book-seller*, *he sells books*, a *book* (*books*) *adjunct-word* ja a *seller*-, illetőleg *sells*-nek], ha a helyett, hogy állítanók, bizonyosnak tekintjük a tulajdonságot, vagy milyenséget az alanyról, akkor az állítmányi névszó (*predicate*) jelzővé válik (an *assumptive*, melyet közönségesen *attributive* nek neveznek) és az illető szóról (ebben: az egész kerek föld: az «egész» és «kerek»-ről) azt mondjuk, hogy jelzőileg használtatik. Emé szórendből: «a kerek föld», következtethetjük ezt az állítást: a föld kerek, s az ily jelzést oda érthető, vagy lappangó állításnak, az állítást pedig megerősített, vagy kifejlesztett jelzésnek lehet tekinteni (44. §.). A melléknév nyelvtani szerepe az, hogy bővítőmányul szolgáljon a főnévhez; megkülönböztetjük a jelzői és állítmányi melléknévet a szerint, hogy oda érthető, vagy állítva van-e a tulajdonság, vagy milyenség a főnévről. Ebben: lovagolni egészséges gyakorlat, «egészséges» jelzői melléknév, ámbár az állítmányi csoport-

ban fordul elő (186. §.). A melléknév akkor is az alany bővítése, ha az ige után áll (he is ready), ha pedig az igének teljes (független) jelentése van, akkor a melléknév, mondhatni, bizonyos mértékben módosítja ugyan az igét, de még akkor is főképp az alanyhoz tartozik: vörössé változott (187. §.). Bővebbet nem mond a jelzőről, de a mit a lappangó állításról mond, azt a következőkben megerősítve fogjuk látni. Az amerikai MAXWELL a határozók előtt tárgyalja az *adjectives modifiers*-eket: Egy főnév jelentését módosíthatjuk egy melléknévvel, vagy ennek egyértékeseivel, még pedig három módon: a melléknév 1. jelző (attributive modifier): a barna ló; 2. állítmányi melléknév (predicate adjective): a barna ló gyors; 3. értelmező (appositive modifier), ennek főalakja az appositívóban levő főnév. A birtokos jelző nála hiányzik, illetőleg mellékes, mert csak a melléknév egyértékesei közt szerepel. Egyet érnek a melléknévvel: a) egy genitívusban levő főnév; b) egy appositívóban levő főnév; c) egy melléknévi kitétel, mely lehet infinitívus (tetszeni vágyás), participium (bevégezvén munkáját), vagy praepositíós szó; d) egyet ér a melléknévvel a melléknévi mellékmondat.

Nálunk SZVORÉNYI a bővítések közt első helyen «melléklet» név alá foglalja a névelőt, a jelzőt, a birtokost és az értelmezvényt, melyek valamely főnévhez járulnak (43. s k. ll.). A jelző a nevezett tárgyat valamely tulajdonsága által jelöli, vagy határozza meg és rendszeresen melléknév, vagy részesülő, de ilyen a számnév is. A birtokos melléklet (nem birtokos *jelző!*) a tárgyat, mint valakihez, vagy valamihez tartozó birtokot határozza meg. Az értelmezvény oly melléklet, mely a mondat valamely részének értelmezésére, vagyis magyarázására szolgál. — SZVORÉNYI tehát nem akarja a jelzőt, birtokost és értelmezőt mind egyaránt jelzőnek feltüntetni.

SIMONYI már a határozók után tárgyalja a jelzőt és azóta fenn is maradt nálunk ez a rend minden nyelvtanban. Szerinte (162. s k. ll.) a jelzőt azért nevezzük így, mert a tárgynak (fogalomnak) valamely jelét, ismertető jegyét mondja meg, mely a jelzett fogalmat mindig megszorítja. A jelző háromfélével fejezhet ki: 1. a jelzett tárgynak minőségét, tulajdonságát, vagy 2. mennyiségét, számát (e kettőt közös néven melléknévi jelzőnek nevezzük); 3. azt, hogy micsoda személyhez, vagy dologhoz tartozik, kinek, vagy minek a birtoka a jelzett tárgy, s az ilyen rendszeren főnév, azért főnévi jelzőnek nevezik: Isten uja, kéz uja. A melléknévi jelzőben a főnevet is használjuk melléknéviileg. Ha utólagosan mondjuk ki a jelzőt, ez «utólagos jelző» lesz, melyet értelmező jelzőnek, vagy csak értelmezőnek nevezünk (appositio), ez lehet melléknév, vagy főnév, vagy jelzős főnév: Monda Iajos, a nagy király. A főnévi jelzőben mindig birtokviszonyt fejezünk ki; itt felemlíti az alanyi birtokost, tárgyi birtokost, részelő birtokost és jegyzetben a minőségi birtokost: siralomnak völgye, a tettek embere. Az ötödik kiadásban kissé egyszerűsítve van ez a fejezet (46. k.), a jelző csak kétfélének látszik: a melléknévi jelző mellett nem főnévi, hanem csak egyszerűen birtokos jelzőt nevez meg.

Ugyanígy tanítja SZINNYEI is (163. k.). «A jelző azon mondatrész, mely egy más mondatrésznek valamely ismertető jegyét (tulajdonságát, számát, birtokosát) fejezi ki». Háromféle jelző van: 1. tulaj-

donságjelző; 2. mennyiség-, vagy számjelző; 3. birtokos jelző. A számjelző után tárgyalja a névelőt, az értelmezőt. Az átdolgozott ötödik kiadásban szintén egyszerűsíti az anyagot és a névelőt a tulajdonságjelző után tárgyalván, csak az értelmezőt hagyja a számjelző fejezetei végére (89. kk.). — SIMONYI és SZINNYEI már nem hangsúlyozzák, hogy a jelző a főnév bővítése, bár fölemlítik ezt is. (SIMONYI 501. §. jegyz., és Röv. m. mondatban 134. §. jegyz.; SZINNYEI előbb szintén jegyzetben 359. §., majd rendes szabályban: 225. §.)

HALÁSZ már azzal kezdi tárgyalni a jelzót (83. k. l.), hogy a határozók az ige meghatározására szolgálnak, «a főnevet a jelzővel határozzuk meg». Ő is egészen azt tanítja, a mit SZINNYEI s az értelmezőt, mely abban áll, hogy a melléknévi, vagy számnévi jelzót a főnév után teszszük, szintén a számnévi jelző után említi fel. Kiemeli az olyan birtokviszonyt, melyben a birtok melléknév stb. s a birtokosnak egy részét, vagy fajtát jelzi: valaminek a java; s az olyat, melyben a szó maga-magával van birtokviszonyban: erőnek-erejével.

En iskolai nyelvtanomban három csoportot alakítottam: közönséges jelzót, utójelzót és birtokos jelzót. Közönséges a melléknévi és számjelző; utójelző e kettő megfordított szórendben, vagy pedig az értelmező, mely a jelzett szót új szavakkal még egyszer megismétli; a birtokos jelző határozottabb birtokost fejez ki, mint a közönséges jelző: a provincia városa: provinciai város. Átalakítás utján a jelzőből állítmányi névszót nyertem: e felséges táj: e táj felséges, a szent harcz emléke: az emlék a szent harczé. A jelzetten kívül más mondatrészekkel való összekapcsolás utján az tűnt ki, hogy a jelző az állítmányhoz éppen olyan mondatrész, mint a jelzett szó, csak egy kissé általánosabb értelmű: más lakók jöttek: mások jöttek; 10 ölnyi távolra szétnyilt: 10 ölnyre szétnyilt.

GULYÁS is ilyen tulajdonság-, birtokos és értelmező jelzőket különböztet meg s mondattani alapon marad, mert úgy fejezi ki magát, hogy az igei mondatrészen kívül minden más mondatrésznek lehet jelzője (160. l.).

BALOGH PÉTER 1901-ben megjelent rendszeres nyelvtanában (melyben a 203. §. a névszót állítmánynak, de a 235. §. kiegészítőnek is tanítja), kissé más három jelzót különböztet meg: tulajdonság-, mennyiség- és birtokos jelzót. Ha a jelző a főnév után áll, utójelző, vagy értelmező a neve: Mátyást, az igazságost, nagyon szerette a nép. A megszólítást a kihagyott alany utójelzőjének mondja. De hol van akkor az állítmány?

BALASSA JÓZSEF (1902) szerint «a mondat főrészei az alany és állítmány; a mondat mellékrészei a tárgy és a határozók; az egyes mondatrészek bővítmenyei a jelzők és a kiegészítő» (79. §.). Itt új, hogy a kiegészítőt is harmadrendűvé teszi, de akkor a helyhatározó is harmadrendű, mert éppen úgy vonatkozik az alanyra is, mint a kiegészítő; másrészt régies alapon magyarázza a kiegészítőt: «néhány ige olyan jelentésű, hogy egymagában nem igen lehet állítmány», ha már most kibővítjük, ez nem a mondat, hanem csak a mondatrész (állítmány) bővítése lesz, a kiegészítő, ha a *van*, *vannak* elmarad, állítmánynya lesz (82. §.). «A jelző nem önálló mondatrész [ez eddig jó volna], hanem mindig egy más mondatrészhez tartozik, melylyel

együtt egy jelzős kifejezést alkot», de már ez rontja a mondattani és nyelvtörténeti belátást, különösen azért, mert más «több szóból álló mondatrészeket» (az angol phrase) is tanít s ellepleződik, hogy ezek is mondatokból támadtak. A jelzőt a beszédrészek szerint osztályozza, a főnévi jelző egyik faja a birtokos jelző; az utójelző és értelmező nála is egyféle dog.

Összefoglalva a tankönyvekben talált elméleteket, látjuk, hogy Franciaországban a jelzőt nem ismerik, megeleégsszenek az állítmány-attribut-vel; az angolok ismerik és külön mondatrészzül tekintik, de élénk összefüggésbe hozzák az állítmányi névszóval; a németek a többi mondatrészekkel egyenlő rangú és hasonló természetű külön mondatrésznek tekintik, azokkal egyenlő elbánásban részesítik és az állítmányi névszóhoz való viszonyával nem törődnek. Hasonlókép teszünk többnyire mi is, csakhogy a mi mondattani alapunk miatt nálunk a jelző harmadrendű mondatrésznek tűnik fel. KOC SIS LÉNÁRD panaszkodik is ezen s méltóbb helyre tartja érdemesnek a jelzőt. (A mondatrészek viszonya BRASSAI mondatelméletében. Budapest, 1902. 63. l.) Az egyes országokon belül azonban a jelző elmélete nem mutatja azt a nagy forrongást, melyet a határozók kérdésében tapasztaltunk.

Azt a két végletet, a mit a francia és a német nyelvtenok közt látunk, a tudományos téren is megtaláljuk. A logika például nem sok súlyt vet a külön jelzőre; csak az alany általánossá, részletesé stbivé tétele végett fontos neki a jelző, hogy vele általános, illetőleg részletes, vagy más itéleteket szerkeszssen. Egyébként pedig igen helyesen fogja fel a jelzőt, midőn azt mondja, hogy a jelző és alany együtt véve megint egy külön itéletet tesz. A kerek föld a mi hazánk: itt két itélet van: a föld kerek és: a föld a mi hazánk. Ezt a felfogást BECKER is elfogadja és sokat épít reá: «Die attributive Beziehung ist mit der prädicativen ein und dasselbe Verhältniss der Begriffe zu einander, nämlich die Einheit des Seins mit einer von ihm prädicirten Thätigkeit. Wenn auch Thätigkeit und Sein in dem Einen Verhältnisse zu einem *Gedanken*, und in dem andern zu einem *Begriffe* verbunden werden» (197. k. l.). BECKER még azt is megállapítja, melyik viszonyt illeti az elsőség: az állítmányi viszonyt. «Da nun das attributive Satzverhältniss z. B. «eine goldene Krone» überhaupt aus einem prädicativen Satzverhältniss z. B. «Die Krone ist von Golde gemacht» hervorgeht, und nur der Ausdruck eines zu einem Begriffe gewordenen Urtheiles ist: so wird jedes Attribut, wie das Prädicat, als eine von dem Sein prädicirte Thätigkeit gedacht» (106. k. l. L. még 271. l. «Das Adjektiv ist als die eigentliche Grundform des Attributes anzusehen). A jelző alakjait is ebből az azonos-ságból magyarázza, «da das attributive Satzverhältniss als ein aus dem prädicativen Satzverhältniss, und das Attribut als ein aus dem Prädikate Hervorgegangenes anzusehen ist, so ist die Form des Attributes gewissermassen mit der Form des Prädikates gegeben» (269. k. l.). A melléknév tárgyalása során is kifejti (110. k. l.), hogy

főképp a főmelléneveknek a prædicativ használata eredetibb, mint az attributiv használat és csekélynek látja a különbséget a főnév és melléknév között.

PAUL azt mondja ugyan egyszer (113. l.), hogy a mint bővülhet az állítmány egy alája rendelt «bestimmung»-gal, úgy bővülhet az alany és tárgy, vagyis a főnév is melléknév által, de aztán (114. l.) elfogadja BECKER nézetét is, mert a jelzőt lefokozott állítmánynak tekinti, t. i. valamint az állítmány bővülése kettős alanyokból származott (így magyarázza PAUL a mondatrészek keletkezését), úgy a jelző onnan van, hogy az alanyhoz két állítmány tartozik. Nevezi elyengült állítmánynak is a jelzőt (116. l. Wir haben die bestimmung (attribut) als ein abgeschwächtes prædikat aufgefasst). Megkülönböztet kétféle jelzőt: 1. a mely nem változtat a jelzett szó körén: a halandó ember; ez lehet már ismeretes tulajdonság (epikus jelző), vagy mondhat új dolgot: a szegény Károly; s esetleg semmikép sem tartozik az állítmányra, de lehet esetleg oksági viszonyban vele: a kegyetlen ember nem figyel a szerencsétlenek könyörgéseire; van szerinte 2. oly jelző, mely szűkíti a jelzett szó körét: egy régi ház, a király fia. Ez a felosztás egészen lényegtelen. PAUL egyébként is kevés figyelmet szentelt a jelzőnek s nem tudom, hogyan egyeztetni össze azt az állítását, hogy a melléknév egy egyszerű tulajdonságot, a főnév pedig egy tulajdonság-complexet jelent (305. l.) azzal, hogy az egyszerű tulajdonság jelzése fiatalabb, mint a complexé, mert a főnév eredetibb, mint a melléknév (116. l.). Ez csak kifejtés utján lett volna lehetséges. Ő pedig nem magyarázza a mondatrészeket kifejtésből. Kiterjeszkedik PAUL az appositóra is és azt mondja (262. l.), hogy az appositio másodszori mondatrész, vagyis egy mondatrésznek megismétlése.

A BECKER fejtegetéseivel rokon a KERN-É is: a participium egy régibb gondolatműködés eredménye, az ige egy jelenlegi (so ist das Particip Resultat einer früheren Denkarbeit, das finite Verbum Ausdruck einer sich gegenwärtig vollziehenden, es stehe in welchem Tempus es wolle (54. l.). GABELENTZ (346. 2.) szintén a logika felfogását követi: ob man sagt: Hoher Berg, — oder: der Berg ist hoch, beides erweckt dieselbe Gesamtvorstellung.

Azonban vannak, kik nemcsak a jelzőben látnak egy előbbi itéletet, hanem a határozókban is. Ezek az iskolai nyelvtanok rendszeréhez állanak közelebb. Így TRENDELENBURG, «két fogalomnak attributiv (jelzős) és objectiv (határozós, vagy tárgyas) kapcsolatában» egyaránt «csak itélet eredményét, azaz előbbi itéleteket lát». (ERDÉLYI L. Nyelvtud. Közl. 27: 304.) Őt követi nálunk KICSKA EMIL és ERDÉLYI LAJOS (u. o. 302. k. l.), ezek összeöntik a jelzőt a határozókkal és velük egyenlő rendű mondatrésznek tartják.

BRASSAI 1845/1847-iki Okszerű Vezér a német nyelv tanulásában című nyelvtanában az alanyon kívül a többi mondatrészeket pótlóknak, a jelzőt pedig alpótlónak nevezi (250., 254., 292. §. Visszatekintés), ő tehát már akkor lecsapta a jelzőt harmadrendűvé. Szerinte (A magy. bővített mondat, 1870.) a jelzőkre új fogalmak jelölése végett van szükség s jelző minden szó, melyet egy egyszerű határozóval párosítunk a végből, hogy ketten együtt egy eszmét jelöl-

jenek, minélfogva a kettő együtt csakis egy határozót képez (8. l.). Megkülönböztet a főnevek jelzői között (mert a melléknemeknek, főnévi igenéveknek, adverbiumoknak is lehet szerinte jelzőjük [10. l.], csakhogy ezeket nem tárgyalja le), minősítő és nem minősítő jelzőket. Nem minősítő jelzők a névmások: a mutatók, határozatlanok (az, azon, ugyanaz, némely) és a birtokjelzők (az én —). A minősítők közé tartozik a melléknév, «ez a jelzőnek típusa»; a részesülő, a főnév pl. Mátyás király, főispán; ezek közül mindenikben föllelhetni ezt a típust: az a jelzett —, olyan a jelzett a ki... pl. az a Mátyás, a ki király. Ezek tökéletesen megfelelnek a jelzők fogalmának. A főnév lehet «birtokjelző» (ez megint nem minősítő) és összetett nevekben való jelző; itt a birtokjelző elméletével nem foglalkozik behatóbban, csak a magyarosság tekintetében, de az Okszerű Vezérben (I. 88. l.) hét csoportját különbözteti meg: 1. possessivus; 2. subiect.; 3. obiect.; 4. a birtok a birtokostól származik (a tűz melege); 5. a birtokos magában foglalja a birtokot (a test tagjai); 6. szeretet, vagy rokonság kapcsolja a birtokoshoz a birtokot: barátja, kedvese; 7. értelmé az, hogy «közöl»: a gyermekek ketteje.

Hogy mármost én is elmondjam a magam véleményét, nem kell egyéb, mint nyelvtörténeti alapon nyelvtani alakba öltöztetnem a logika szabályait, BECKER és a többiek tanítását. És itt is támogatni fogja a stilisztika, mint a nyelvek szemléletes és még élénken érezhető sajátságainak tárgyalója, a nyelvek megkövült és többé nem érezhető sajátságait tárgyaló nyelvtant.

Hát szerintem azért nincs jelző, mert a mit annak mondunk, az nem egyéb, mint kihagyásos (ellipticus) kiegészítő (állítmányi névszó), melynek t. i. *van* igéje hiányzik. E szerint míg a többi bővítő részek közt fogalmi különbség van: egyik helyet, másik társat jelent, addig a jelző ugyanazt jelenti, mint a kiegészítő; s míg a többiek szerepüknél fogva térnek el egymástól, addig a jelző csak technikailag, a kihagyás következtében s alárendeltebb rangjánál fogva különbözik a kiegészítőtől. A jelző másodlagos kiegészítő. Ugyanis e mondatban: A sas a levegőben repülve lesi prédáját, az igenév másodlagosan állítmány, olyan elősdi állítmány, mely önállóan nem fordul elő; az ő helyhatározója másodlagos helyhatározó. Ha az ily másodlagos állítmány a *van* ige volna s kihagyódik, akkor a mellette levő másodlagos kiegészítő nélkülé csatlakozik az alanyához s jelzőnek nevezzük.

Ámde mivel a helyhatározót akkor is csak így nevezzük, ha másodlagos és a többi bővitmények nevét is meghagyjuk a másodlagos soron is, azért a másodlagos kiegészítőnek sem érdemes külön nevet adni.

Tán mondhatná valaki, hogy ez a kihagyásos kiegészítő azért mégis új és külön mondatrész, hisz más szabályai vannak, mint a kiegészítőnek. Azonban ez a kifogás nem állja meg a sarat, mert azok az eltérések csak látszólagosak. A latinban, görögben,

franciában stb. mind a kiegészítő, mind a jelző megegyezik a maga főnévvel, a mennyire lehet, illetőleg a mennyiben genitivus-qualitatis a kiegészítő, ez a jelzőben is épp úgy marad. Itt tehát nincs a jelzőnek más szabálya, mint a kiegészítőnek. Az angolban se a kiegészítő, se a jelző nem változik, ha melléknév, tehát itt sincsenek meg amaz eltérő szabályok. A németben, igaz, a jelző egyeztetést kap, a kiegészítő változatlan, a magyarban pedig megfordítva a jelző változatlan, a kiegészítő pedig megegyezik az alannyal; de mindkét nyelvben a szórend a kulcsa amaz eltéréseknek, nem a jelző jelentése. Ugyanis a németben azért változatlan a kiegészítő, mert eredetileg utána áll a főnévnek: die Rose ist rot; s ennek megfelelőleg a jelző is változatlan, ha a főnévnek utána áll: Röslein, rot! A magyarban is éppen azért változatlan a jelző, mert a főnév előtt áll, de ha hátrateszszük, akkor már egyeztetődik, mint a szintén utóbb álló kiegészítő: piros csizmát vettem: csizmát vettem, pirosat. A kihagyásos kiegészítő (azaz a jelző) eltérő szabályai tehát nem a jelzői mondatrész természetéből, hanem idegen okokból: a szórendből s más gépies szokásokból származnak. Állhat ugyan a kiegészítő mind a németben, mind a magyarban az alany előtt is megtartva a németben ragtalanságát, a magyarban egyeztetését, de ez már csak analogikus fejlődés, melyben a tárgyi összefüggés legyőzi a szórendi szokást s mindössze annyit mutat, hogy az eredeti és a másodlagos mondat kiegészítője közt differenciálódás következett be.

Azt is lehetne mondani, hogy azért lett külön mondatrészszé a másodlagos kiegészítő, mert az igéje hiányzik. De ez sem helyes, mert a «jó napot!» is tárgy marad mindamellett, hogy hiányzik az igéje. Nemcsak ebben: a nap jó, marad meg a kiegészítő az ige kihagyása után is, hanem a «jó nap»-ban is, csak az a különbség, hogy az egyikben egyszerű főmondatnak (eredeti mondatnak), a másikban másodlagos mondatnak a kiegészítője van.

Fel lehet vetni azt is, hogy a kiegészítő lazábban függ össze az alannyal, mint a jelző; a hogy a logika mondja, a kiegészítő itéletet alkot az alannyal, a jelző pedig egy fogalommal egyesül a jelzett szóval. De ez meg éppen csak a kihagyás következménye. A kihagyás ugyanis erősebbé teszi az összetartozást a megmaradó részek közt. DELBRÜCK (Vergl. Synt. III. 120.) már a közmondásokról is azt mondja, hogy bennük a copula kihagyása a két fogalom ellentétét, vagy összetartozását «különös erővel tünteti fel». Az alany és kiegészítő, meg a jelző és jelzett szó közötti összefüggés ereje úgy viszonylik egymáshoz, mint a hasonlat lazasága és a metafora szorossága. «Arcza olyan, mint a rózsa», gyengébben hat, mint ha azt mondom: «Arcza rózsa».

Már pedig minden stilisztika azt tanítja, hogy a metafora rövidített hasonlat (V. ö. Brinkmann Fr. Die Metaphern, Bonn, 1879. 24. és 45. l.) s éppen e rövidítésnek tulajdonítható az ereje.

Mondhatni ezt is: a magyarban elhiszszük, hogy van kihagyás, mert az egyszerű kiegészítő mellett is elmarad a *van* ige, de a többi nyelvekben majd mindig kell a *van*; a jelző mellett pedig soha sincs. Hogy lehet azokban olyan kihagyásról beszélni, minő az egyszerű mondataikban nem fordul elő.

De szerintem az a pár közmondás is elegendő, melyben az *est* kimaradhat, ama lehetőség fölvételére, hogy a mondatfűzésben egy a közmondásoknál is gyakrabban ismétlődő szerkezet kihagyásra vezetett. A magyar nyelv abból a logikából indul ki, hogy valaminek ahhoz, hogy *piros* lehessen, előbb, vagy egyúttal egyáltalában lennie is kell, tehát, ha már piros, akkor bizonyos, hogy egyúttal meg is van; minek azt külön kimondani? unalmas-e szót annyi milliószor újra mondani. A többi nyelvek azonban mostanában csak akkor hagyják ki e *van* szót, ha az egész mondat ismétlődött már gyakran, tehát csak a közmondásszerű kifejezésekben; de participiális szerkezetben, vagyis másodlagos mondatban kihagyhatták rendszeresen, a minthogy ki is hagyják. Differentiálódott a szerkezet, az igét sem mind a másodlagos, mind az eredeti mondatban kihagyni, sem mind a kettőben kitenni nem akarták, s a másodlagosnak rendes sajátosságává tették azt, a mi az eredeti mondatokban csak kivétel. A latin *absens* és *nonsens* stb. mutatják, hogy valaha megvolt a *sum* ige participiuma és szolgált másodlagos állítmányul, de a rendszeres mellőzés következtében oly fölöslegessé vált, hogy még ott is kihagyták, a hol a görög megtartotta a maga *ὄν*-ját, s így e participium végkép kiveszett.

Vége mondhatjuk, hogy ha a közmondás *est*-jét oda teszszük, nyelvérzékünk ezt elfogadja, de ha a jelző és jelzett szó közé teszünk *est*-et, ez ellen föllázad a nyelvérzék, itt tehát nem lehet kihagyás. Erre is van feleletem. A nagyon megszokott kihagyás törvényenyé válik, úgy hogy a kipótlása ellen tiltakozik a nyelvérzék. Tessék csak a magyarban oda tenni a *van* igét a kiegészítő mellé, mikor nem kell, nem fog-e nyelvérzékünk vérig sértve föllázadni az erőszak ellen? pedig nyomatékoság esetén a magyarban is él még a *van* ige állítmányi joga: van ő olyan idős, mint én. És SIMONYI Zs. kimutatta, hogy a magyarban is használták eredetileg a *van* igét, a kihagyása pedig későbbi fejlemény.

Itt ki kell térnem a kihagyás természetének vizsgálatára, hogy eldöntsük, szabad-e kihagyást látnunk ott, hol a nyelvérzék tiltakozik az állítólag kihagyott szó kipótlása ellen.

A kihagyásról irt nálunk ERDÉLYI LAJOS (1896. Ny. K. 26: 288. k. l.), de inkább az összevonás tekintetéből, s külön fejezetet szentel e kérdésnek DELBRÜCK Vergl. Syntax III. 112—138. ll. Tőlük:

tudjuk, hogy a kihagyást milyen kényelmes eszközül használták minden időben. A logika a melléknéves ítéletekben is kihagyást lát: «a hó fehér» a. m. «a hó fehér hó» (STUART M. I. 32. l.). APOLLONIUS DYSKOLOS szerint $\varphi\epsilon\acute{\upsilon}\gamma\omega$ + *accus.* mellett hiányzik az *accusativus* okozó $\delta\acute{\iota}\alpha$, nem lévén $\varphi\epsilon\acute{\upsilon}\gamma\omega$ átható ige, hogy az *accus.* érthető legyen. SANCTIUS a személytelen igéket magyarázta kihagyással, hogy ezek is beleilleszkedjenek a két tagú ítéletekbe; *Roman venire* szerinte szintén kihagyásos *in Roman* helyet. A kihagyások szertelen számát HERMANN G. korlátolta. Az ő nézeteiből fentartja DELBRÜCK a következőket: különbség van a melléknév főnevesítése (pl. értekezés a szépről) és a kihagyás által melléknévből létrejött főnevek között; a *præpositiók* ki nem hagyhatók, a hol pedig hiányzanak, ott az esetnek nincs rájuk szüksége; nincs kihagyás, ha az ige valamely szomszéd mondatból kiegészíthető: «non solum dixit quid sentiret, sed etiam curi, certumne est? certum» (119. l.). DELBRÜCK szerint (115—117. l.) van bizonyos mondatkép a nyelvérzékben, melyhez mérve az esetleges mondatot, bizonyos esetekben hiányosnak érezzük ezt. (Éppen e mondatkép megrajzolása volt az én három tanulmányom czélja.) Mivel pedig a mondat maradéka mindig érthető kell, hogy legyen, csak a kevésbé lényeges részek hiányozhatnak. — De már ezt az okoskodást nem lehet elfogadni, mert bizonyos, hogy ebben: jó napot! éppen a két DELBRÜCK szerint leglényegesebb rész, az alany és állítmány hiányzik, pedig ez önálló mondat, a kihagyott részek nem foglaltatnak valamelyik szomszéd mondatban. Mivel DELBRÜCK a mondatrészeket így osztja fel: 1. névszók; 2. kijelentő szók; 3. jelző szók; 4. kötőszók; 5. kiemelő szók, azért sorba veszi ezeket. Az 5-ik csoportról nem lehet beszélni, mondja, mert az egyes esetekben nem lehet tudni, hogy kellett volna-e kiemelő szó; a 4. alá tartozik a copula, erről szintén nem nyilatkozhatunk, mert nem tudjuk, a hiányzása kihagyás következménye-e, vagy egy régibb mondatképen alapul; a *præpositiók* sem hiányozhatnak, mert éppen ők fejezik ki a szükséges irányt; a kötőszók, pl. az *és* nem kihagyás folytán hiányzanak, hanem eredetileg szokott kötőszó nélkül (*asyndetonos*) lenni a mondat; a tagadószók persze még kevésbé hiányozhatnak; 3. a jelző szók sem hiányozhatnak — s ide tartoznak az igekötők és határozószók — mert a képzelet nem pótolhatná őket, a vöröshöz hozzá lehet képzelni, hogy «bőr», de a bőr-höz nem azt, hogy vörös. Így hát csak az 1. és 2. alá eső főnevek és igék hagyhatók ki, ezek is ritkán és csak néhány bizonyos jelentésű ige maradhat ki bizonyos mondat szerkezetben; a kihagyás felismerésére a megmaradó mondat szerkezet segíti a képzeletet.

Nézetem szerint ebben az öt pontra kiterjeszkedő szemlében sok fölösleges, sőt néhány kivetni való dolog is van. Különösen a copulára vonatkozó részek még DELBRÜCK tapasztalataival sem egyeznek meg. Arra a következésre kell jutnia (I. 121.), hogy az indogermán egység idején a copula igen ritkán hiányozhatott, és kimutatja (I. 12.), hogy pl. egy $\pi\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota$, $\delta\acute{\pi}\alpha\rho\chi\epsilon\iota$ (= van) teljes erejű igékből gyöngültek egy kiegészítő mellett kötőigévé, sőt $\epsilon\sigma\tau\acute{\iota}$ is teljes erejű ige, ha magában van az alany mellett (I. 14. l.)

s csak a kiegészítő vonja el róla a hangsúlyt, kötőigévé súlyesztve-
őt: mégis elfogadja LUGEBIEL nézetét (121. l.), hogy voltak eredetileg pusztán alanyból és kiegészítőből álló mondatok is és ezeknek a mintája okozta, hogy a *van* s más ige kötőigévé gyengült. Ez a kötőige aztán befurakodott volna az eredetileg igétlen névszói mondatokba is, kivéve egy pár közmondást.

De ez az elmélet csak arra való végső erőfeszítés, hogy a dualisztikus mondat szerkezetet megvédje az ige központi szerepe és mindenhatósága ellen. Követőit s velők DELBRÜCKöt is félrevezeti a kiegészítő «*prædicatum*» neve. Pedig nem elég, hogy ott legyen a *prædicatum*, hanem cselekvésnek is kell lenni a mondatban; absurdum, hogy e nélkül keletkezzék mondat. A megszólításban ugyan nincs nyelvilleg kifejezve, határozatlan a cselekvés és csak a megszólított személy határozott, de a hangoztatásból világos, hogy a beszélő akarata a cselekvés; egyébiránt is későbbinek tartom a megszólítást az indulat- és hangutánzószónál, melyek maguk tartalmazzák a cselekvés kifejezését. Bővebb tagolódáshoz mindenesetre cselekvésnek kell alapul szolgálni. WUNDR szerint minden lelki működés cselekvésből, folyamatból áll s ezzel legszebben összeegyezik az, hogy minden mondat cselekvésen alapul. Eléggé kimutattam már, hogy a kiegészítő minő határozó s mily távol van attól, hogy eredetibb legyen az állítmánynál; de nem csupán a rendszerem csorbulása mutatja, hogy helytelen volna a kiegészítőt kiszedni onnan. Ha a kétnevezős mondat egészséges szerkezetű mondat lett volna, soha sem érezték volna annak szükségét, hogy egy hangsúlytalan igét, copulát közbeszúrjanak, mely a mondatot nem is teszi világosabbá, mikor az igés mondatok kilenczvennyolcz százaléka éppen a kétnevezős szerkezetet zárja ki, mert «függő» szerkezettel jár. Ellenben, hogy minden ige lehet hangsúlytalan, s hogy a sűrűn használt, hangsúlyvesztett szó elgyengül, eltorzul, elvész, arra bőséges példa van. A mi nyelvünkben úgyszólván, soha sem kell a copula, oda se pótolhatjuk s mégis, mint SIMONYI Zs. kimutatta, kihagyás, kikopás útján támadt a mai szerkezet. Furcsa kanyargásokon mentek volna át a szláv nyelvek, ha az ószlovénben már annyira kiveszett volna az eredeti névszói mondat, hogy a copula kihagyása a legnagyobb ritkaság (DELBR. III. 120. l.), ma pedig újra éledni kezdene, mert a mai szláv nyelvekben már elég gyakori a copula nélküli mondat (u. o.). Még akkor is feltűnő volna ez, ha tudjuk, hogy a copula kimaradása magyar hatás.

A tárgyról GAEDICKE általános okainál fogva azt véli DELBRÜCK (III. 129.), hogy nem hiányozhatik. De ez az észrevételük csak az indogermán nyelvekre vonatkozólag állhat, tehát nem általános okokon alapul, mert a magyarban bizony hiányozhatik pl. az ily kifejezésekben: *beéri vele*, vagy a sűrűn használt kifejezésekben, pl. ha egy ház-

mesterné azt kérdi a szomszédjától: *maga még nem csuk?* Világos, hogy itt a «kaput» tárgy ki van hagyva. A főnevek legtöbbször melléknévek mellett maradnak ki. DELBRÜCK szerint némelykor világosan érezzük az ily melléknév mellett a főnevet is: dein grünes (t. i. Kleid) s ekkor a melléknév nem változtatja meg beszédrészi minőségét (Satztheilscharakter), mások meg főnévvé változóban vannak: die Linke, die Rechte; egészen külön osztályt tesznek azok, melyek határozószóvá válnak, különösen, ha oly főnév marad ki, melynek jelentés-tartalma az igével egybe esik.

Ez utóbbi fejtegetések igen alkalmasak az én állításaim megerősítésére.

Én úgy képelem a kihagyás keletkezését, hogy először csak az marad ki, a mi a beszédben már előfordult, vagy («prolepsis» esetén) mindjárt előfordulandó. Ilyenkor nem kell még hiányos mondatokról, hanem csak a nyelv takarékoságáról lehet beszélni. További fejlődés, ha olyasmi marad ki, a mi tegnapi, vagy előbbeni beszédemben fordult elő, de a körülményekből könnyen érthető, oda is tehetjük a mondatba, pl. jó napot! Ezt már nevezhetjük kihagyásnak, mert nem az ép folyó beszédből egészítődik ki, ámbár világos, hogy ez is csak a nyelv takarékoságából származik. Ez az első foka a kihagyásnak. Sem a beszédrészek, hogy vajjon főnév, vagy határozószó-e az illető rész, sem a mondatrészek, hogy alany, vagy tárgy-e a kihagyandó részlet, nincsenek befolyással a kihagyhatóságra. A kihagyás csak az illető részlet gyakoriságán, magától érthetőségén alapul. Igaz, hogy ez a rész is sokszor előfordul: «jó napot», de mégis kevesebbszer, mint a «kivánok», mert kivánok jó estét, jó éjszakát, jó egészséget stbit is; a kívánat tárgya más-más, de a «kivánok» mindig egy és ugyanaz. Kimarad az, a mi mindig ugyanaz, nem marad ki, a mi változik. Ilyen a görög és latin genitivus mellett kimaradó «ház», vagy «templom», a genit. más-más istent nevez meg, a «templom» mindig isméltódnék. És ilyenek az *est* nélküli közmondások is.

További fejlődése, második foka a kihagyásnak, ha oly régi, vagy annyira változtak az életviszonyok, hogy a kihagyott szót már nem könnyen pótoljuk: *az ördögbe! a pokolba!* nem is tudjuk, hogy minő ige kellene itt, de ha kiteszünk egy megfelelő igét (pl. mennél), nyelvérzékünk azt elfogadja, csak hogy egyáltalában nem érezzük a kipótlás szükségét. Ilyenek a mester-nevek és a foglalkozások nevei, melyekhez egyáltalában nem kívánjuk kitenni az «ember» szót, sőt nem is bizonyos, hogy mikor kellene «mester», mikor «ember» szóval kipótolni. Egy ideig még érezzük, hogy ezek melléknévek, azután elfelejtjük s főnévül tekintjük, a mint hogy technikai alapon azok is, mihelyt elmaradt a jelzett szavuk. Ha éppen azt mondom: *az isten fáját!* ezt még kevésbbé tudjuk kiegészíteni, mert ama pogány viszonyokat, melyekre czéloz, nem ismerjük. Ez már átmenetül szolgál a harmadik fokra.

Harmadik fokú pedig a kihagyás, ha nyelvérzékünk már annyira elfelejtette a kihagyott szót, hogy nem is tűri a belepótlást. Ilyen a latin *accus. exclamationis*, a magyar *van* ige az eredeti mondat kiegészítője előtt, a latin *sens (ŏv)* a két főnévi ablativus absolutusban: *Cicerone consule* s más attributum *prædicativumokban*; — és ilyen minden előttem ismert nyelv *van* igéjének participiuma a másodlagos kiegészítő, vagyis a jelző mellett.

Ezekben már nem érezhető az ellipsis, de a fokozatok természetesen rendje s a többi mondatok szerkezete tán elég világosan bizonyítja, hogy a dolognak így kellett fejlődnie.

A jelző nem támadt hiányossá lett mellékmondatból, mert ennek kötőszava *van*, vagy lehetne és igéje valóságos ige marad, hanem olyan, ennél is lejjebb szállott, mondhatni elősdi másodlagos mondatból, minő az ablat. absolutus, vagy az *accus. cum infinitivo*, illetőleg a magyar igevev-szerkezet s a görög «független *accusativus*»; nevezhetnők latinul *nominativus cum participio*, vagy *casus cum participionak*. Ez az elősdi mondat azonban nem alanya, vagy tárgya volt az eredeti mondatnak, mint az *accus. cum inf.*, sem idő-, mód-, vagy okhatározója stb., mint az ablat. absol. és a gerundiumok, hanem állapothatározója (*attributum prædicativum*), illetőleg kiegészítője (*nomen vel participium prædicativum*). Nem az *indicativusi van*, vagy *εστίν* alak hiányzik eme másodlagos kiegészítő mellől, hanem a *participiumi való*, illetőleg *őv* s ennek bepótlását már eléggé eltűri a nyelvérzék.

Az attributum *prædicativum* használatát a nyelvtanok különösen a *participium* fejezetében szokták kifejteni. GOSSRAU szerint (446. §. 2—6.) kifejez az attrib. *præd.* időt, okot, állapotot, feltételt, megengedést; az ablat. absol. ugyanezt az öt körülményt (447. §.), a melléknév ily használatban helyet, sorrendet, időt, állapotot s egyéb nemű körülményt fejez ki (367. §.). Éppen ilyen a görög *participium* használata, csak hogy itt a *genitivus absolutus* mellett *accusativus* (illetőleg közös alany esetén) *nominativus absolutus* is van (pl. *ἀπεβλέφατε πρὸς ἀλλήλους ὡς αὐτὸς μὲν ἕκαστος οὐ ποιήσων* [nomin. absol.] *τὸ δόξαν. τὸν δὲ πλησίον πράττοντα* [accus. absol.]). Azzal a gondolattal néztetek egymásra ki-ki, hogy maga nem fogja megtenni, a mit határoztunk, de a másik megteszi), továbbá, hogy sok ige mellett a latin *infinitivus* helyében is *participium* van. A görög nyelv még világosabbá teszi, hogy a *participium* átmenet másodlagos állítmánynya, illetőleg kiegészítővé.

Ilyen kiegészítői *casus cum participio*-ból kellett kivesszi a másodlagos állítmányt tevő *participiumnak* s így lett a megmaradó rész, például a melléknév a főmondathoz közvetlenül csatlakozó másodlagos kiegészítővé, új, jelző nevet nyerve.

Azt lehetne ez ellen fölvetni, hogy szerintem a megmaradó melléknév lévén kiegészítő, nem lehetett az ő állítmánya, a parti-

cipium is az. De ez éppen nem áll, ha szemügyre vesszük az accus. cum infinitivot és ablat. absolutust. Ezekben mind a két accusativus vagy alanya, vagy tárgya a főmondatnak és mind a két ablativus időhatározója annak, pedig egymásnak az egyik alanya, a másik állítmánya. Sőt azt mondom, hogy ha e szerkezetek egyébbel is vannak bővitve, pl. helyhatározóval, ez a helyhatározó is része a főmondat alanyának vagy tárgyának, illetőleg időhatározójának, azaz a maga körének határáig alany, vagy tárgy, illetőleg időhatározó a főmondatban. Ez lebeghetett BRASSAI szeme előtt, mikor minden mondatrészt, mely másodsorban bővítette a mondatot (pl. az infinitivus bővitményei), jelzőnek nevezett. (A magy. bővített mondat 45. l.)

De nemcsak eme másodlagos mondatok, hanem a náluk önállóbbnak maradt mellékmondatok is minden részükben alanyai vagy tárgyai, illetőleg ilyen, vagy olyan határozói a főmondatnak. «Oda megyünk lakni, a hol helyet kapni»: itt nemcsak az «a hol» helyhatározója a főmondatnak, hanem a «kapni» is és a «helyet» is; az egész mondat egy helyhatározó és a részei is helyhatározók a főmondatra nézve. «Szeretek járni a mezőkön»: nemcsak a «járni» tárgya a «szeretek»-nek, hanem az «a mezőkön» is, ámbár a helyi jelentés élénksége miatt ezt a nyelvérzékünk nem veszi tudomásul; de ha az előzmények megengedik, hogy csak ennyit mondjak: Szeretek — a mezőkön [de az erdőben nem], akkor már jobban érezzük, hogy «a mezőkön» bizonyos tekintetben tárgy is. Nem érdemes ugyan az elemzésben számon tartani, hogy ez nemcsak az igenév helyhatározója, hanem a főige tárgya is, de fontosabbá válik ez a kettős alárendeltség, ha pl. a másodlagos tárgyi mondatnak tárgya van, pl. szeretek virágot szedni. Ez a tárgy már szorosabban fűződik a főmondat igéjéhez, elannyira, hogy a magyarban ez szabályozza a főige alanyi vagy tárgyi ragozását; ugyanis, ha a másodlagos tárgy határozott, akkor (az igenév nem vehetvén fel tárgyi ragokat), a főige lesz tárgyas ragozású: szeretem a virágokat szedni. Hasonlókép, ha a másodlagos állítmány módhatározó és neki is van módhatározója, akkor ez a másodlagos módhatározó, ha az igenév kimarad, egészen beleolvad a főmondatba: *fennhangon kiáltva hívta őt: fennhangon hívta őt.*

Ennek megfelelőleg, hogyha az igenév kiegészítő és hozzá, mint állítmányhoz szintén tartozik kiegészítő, e másodlagos kiegészítő az igenév kimaradtával szorosan hozzá csatlakozik a főmondatához: *piros lécén rózsza szép* (a névelő később keletkezett, azért került a már megszokott jelző elé). A segédigés időalakok igenevei több nyelvtan szerint állapothatározók, azaz kiegészítők. Az ily participiumok mellett, mondja DELBRÜCK (III. 119. l.) legkönnyebben kimaradhatott a latinban a *sum* ige, mert a partic.

maga is elegendőnek látszott az igei jelentésre. Az olyan, mint «sol appropinquans fugat noctem» úgyszólván átmenet az állitmányi és közönséges jelző között, a participiumot akármelyiknek tekinthetem; ha erősebben hangoztatom és a *sol* után nagyobb szünetet tartok, mint a *fugat* előtt, akkor attrib. prædicativum, ellenkező esetben attrib. adiectivum.

Látszólag egy kis nehézséget okoz, hogy a participium nem mutat kihagyást, megis jelzővé vált az appropinquans sol-ban, de ez valóban csak látszólagos nehézség, mert éppen a latinban használták különösen állandóbb állapot kifejezésére, midőn tehát a participium jobban hasonlított a melléknévhez, a participiumnak *esse*-vel való körülírását (STOLZ-SCHMALZ: Lat. Grammat. Syntax 6. §.), a magyarban is élünk ily körülírással: *amondó vagyok*, s bizonyára minden nyelvben lehetséges volt ez a szerkezet. Úgy hogy nem az egyszerű *appropinquans* lett jelzővé, mert örökké megmaradhatott volna állitmányi jelzőnek, hanem az *appropinquans* őv, melyből csak az őv elsőrendű állitmányi jelző.

Legegyszerűbben úgy képzelhetni el a «jelző» keletkezését, hogy kezdetben a melléknévi, vagy főnévi kiegészítő mellől maradt el az őv, azután az igenevek mellől is: *Pugna ad Cannas facta est*, ebből tulajdonképp csak az *est* állitmány. a *facta* már kiegészítő s közte és pl. *bona* közt (*pugna bona facta est*), oly különbség van, mint két ilyen hely-, vagy időhatározó közt: a múlt évben januárban, künn a mezőn. A *Pugna ad Cannas facta est*-ből lesz másodlagosan: *Pugna ad Cannas facta [] crudelis erat*; sőt idővel, mikor már eme szerkezet is egészen gépies lett, még ez a participium is kimaradhatott gyakorisága miatt s lett: *Pugna ad Cannas [] [] crudelis erat* s ekkor valóban az eddigi helyhatározó terjeszkedik ki eddigi szűk körén túl a másodlagos kiegészítő körébe, teljesen betöltvén ennek szerepét. Azért ma úgy tanítjuk, hogy ez præpositiós kitételrel kifejezett jelző. Nemcsak egyszerű, hanem akármily bőségesen kifejezett határozók léphetnek így a másodlagos kiegészítő helyébe, sőt a magyarban most már (ez azonban újabbszerű fejlődés, l. ZOLNAI Mondattani búvárlatok 30. l.) egész mondatok is válhattak így jelzővé.

A modern nyelvekben és a görögben hajlandók vagyunk a præpositiós kifejezésekről azt mondani, hogy helyzetüknél fogva lettek jelzővé (DELBRÜCK III. 221.), de hogy ez csak utólagos fejlődés, mutatja a szabadabb latin szórend és pl. a görögben az, hogy a névelő jó későn fejlődött ki, præpositiós jelzők pedig azelőtt is voltak.

A kihagyás még tovább is folytatódhatik, a másodlagos kiegészítő mellől, melynek állitmánya már hiányzik, még az alanya, az ú. n. jelzett szó is kimaradhat s ekkor, valamint előbb a főmondat részét tevő állitmány helyébe lépett, úgy most a szintén

a főmondat részét tevő jelzett helyébe lép a jelző s lesz másodlagos kiegészítő helyett elsőrendű alany, tárgy, stb: *A derek* nem fél az idők mohától; Csaplár és csaplárné *nagyokat* alhatnak; *Legjobbainkat* vesztettük el. Az élődi mondat föláldozza magát, hogy életadó főmondata részek nélkül ne maradjon. Ha e jelző egy præpositív kifejezés (tehát eredetileg pl. helyhatározó volt), mint *sub centum tiliis, unter den linden*, akkor harmadszori emelkedésen megy át s ragozhatatlan ugyan, de mégis alanynyá, tárgygyá stbivé válik a mondatviszony szüksége szerint. Ez mechanikus mondatrész-változás. Nem hiányozván az ilyen præpositív alanyú főmondatokban semmi főrész, nem beszélhetünk kihagyásról, hanem csak egészen elenyészett mondatrészekről, melyek eme főalanynyá emelkedett mondatrészek mellett végkép elenyésztek.

Csodálkozom, hogy DELBRÜCK (III. 135.) nem mer dönteni e kérdésben s csak elodázza, mondván, hogy arra a kérdésre, mi lesz abból a melléknévből, mely mellől a főnevet elhagyjuk, finomabb lélektani magyarázatot adni csak az élő nyelvek anyagából lehet. Azt hiszem, elfogadhatjuk, hogy alanynyá, tárgygyá stbvé lesz, melyben egy ideig érezzük a melléknévi értelmet, de az lassanként eltűnik, a helyhatározói értelmet is érezzük pl. az *Unter den linden*-ben, de egy ott lakó gyermek lelkében ez is elmosódik s a kifejezés egységes tulajdonnévvé kövül.

A mely másodlagos mondatrész nem kiegészítő volt, azt állítmányának kihagyása után sem nevezzük jelzőnek, hanem meghagyjuk eredeti nevét. Ilyenek a melléknevekre, főnevekre vonatkozó határozók: «*tíz évvel ezelőtt*», «*nagyon szép*» stb. Pedig egyáltalában a melléknevek «*vonzata*» is tulajdonkép a kihagyott ige (talán többnyire a *van* ige) bővítése, hisz a *van* igét mindenféle határozóval lehet bővíteni s minden melléknévi «*kitétel*» vagy kifejezés állhat a *van* igével is: «*hasznos vmi ellen*»: ez, vagy az vmi ellen van; «*szükséges vmire*»: vmire van, mire van? Így fogja fel DELBRÜCK is (III. 222. l.): ha a melléknév egy bizonyos esetben álló főnévvel van meghatározva, ez a szerkezet az igei szerkezetekre támaszkodik, még pedig vagy a *partic.* által, vagy a *prædicativ* használat által s ki is mutatja (I. 619. l.), hogy a latinban az *accusativusból* származó határozószók eredetibb módon függnek össze az igével, mint a melléknévvél; előbb volt: *multum valet*, azután *multum loquax*.

A jelző sokszor okhatározó, időhatározó értelmű, de ez onnan van, hogy az állapothatározó (állítmányi jelző) is olyan. PAUL is azt mondja (131. l.), hogy a megengedő, okhatározó, időhatározó *participiumnak* ilyen jelentése csak esetleges, alkalmi és a *partic.* igazi viszonyát nem változtatja meg. Máskülömben is lehet hasonló alkalmi összefüggés a mondat egyes részei közt, pl.: A kegyetlen

nem hallgat reám. Valamint az idő megjelölése elesik a participiumban az igéhez képest, s csak az «actio» marad jelölve, úgy esik el a módok jelölése is, és akár «megengedő mód» kellene, akár okhatározó stb., értelme van az igének, a partic. egyforma marad, de az értelem mégis benne marad. Ez magyarázza meg a participiumnak állítmányi jelzői használatában az ok, idő és megengedő jelentését.

Megtörténik az is, hogy a másodlagos kiegészítő jelzettje nem kimarad, hanem a szórendi közelség és a sűrű használat következtében magához vonzza a jelzõt, összetett szóvá egyesül vele, mely esetleg idővel, mint DELBRÜCK (III. 140.) kifejezi magát, két fogalomnak feloldhatatlan egységét fejezi ki, azaz tulajdonképpen egy szóvá kívül s ekkor a másodlagos, élõsdi mondat megint eltűnt. De ez az összetevõdés a jelzõ és jelzett között épp oly mechanikus feltételektõl függ, mint a határozói, tárgyi összetételek. Azért bővebben nem szükséges foglalkoznom vele.

Elõadtam immár a jelzõ eredetét a kiegészítõbõl s továbbfejlõdését alannyá, vagy más elsõsorú bővítményé. Láttuk azt is, hogy a többi másodlagos mondatrészeknek meghagyjuk eredeti nevüket s ennél fogva a jelzõt is meg lehetne fosztani külön nevéthõl. Csak gyakorlati szempontból van alapja a régi név megtartásának. Rövidebb és könnyedebb lesz a beszédünk, ha jelzõrõl, nem pedig másodlagos kiegészítõrõl szólunk. Viszont a nyelv természetének megfelelõbb és hívebb volna a kifejezésünk, ha a másodlagos kiegészítõ névvel élnénk. Különösen a magyarban, hol a másodlagos mondatrészeknek más szabályaik vannak, mint az elsõrendûeknek, pl. a másodlagos tárgy lehet ragtalan, a másodlagos határozók mind megelőzik fõszavukat: a másodlagos állítmányt (az igenevet) s csak a harmadlagos kiegészítõ, vagyis a határozóból lett jelzõ áll a fõneve után ugyanoly alakban, mint elõtte: útra való étel: étel az útra.

De akármit hoz a jövõ, akár meghonosodik a helyes név, akár a «jelzõ» marad meg örökre, minden nyelvtannak kötelessége volna legalább annyit mondani, hogy vannak a mellékmondatokon kívül másodképzõdésû, rövidebben másodlagos mondatok is, melyek még jobban elvesztik önállóságukat, állítmányuk kötõszó helyett képzõt kap (az angol nyelvtanok «phrase»-jei), s ennek megfelelõleg ezeknek tagjai másodlagos mondatrészek; így másodlagos állítmány az igenév, igei fõnév stb.; másodlagos alany ennek az alanya, pl. az accus. cum infinitivóban az accus.; és hogy a másodlagos kiegészítõt, ha állítmánya (participiuma) hiányzik, jelzõnek hívjuk. Ekkor ezeknek a kifejezéseknek mondatbéli eredete is világos lesz a tanulók elõtt. Eppen azért neveztem én retrográd iránynak, ha valaki azt mondja, hogy nemcsak az igének, hanem a fõnévnek, melléknévnek is lehet határozója,

mert az ily szabályok a jól indult történeti felfogást elfödözik s a mai állapotot öröktől fogva valóknak tüntetik fel; a nyelvnek mondattani alapon való szemléletét meg éppen lehetetlenné teszik, mert állítmány hozzáképzése nélkül látunk keletkezni tárgyakat, helyhatározókat. Pedig csak akkor van igazunk, ha megmutatjuk, hogy ezek a névszót bővítő részek is mondatból keletkeztek, egy eredeti mondat erejénél fogva helyhatározók, állapothatározók, kiegészítők. Ha ezt megmutattuk, akkor aztán beszélhetünk a jelzőről egyelőre a régi nevén is. Így jártam el 1901-ben megjelent Rendszeres magyar nyelvtanomban (221 k. §.) én is.

Föl lehetne vetni, hogy ha mindjárt a kiegészítőből lett is, ha mindjárt világos is, hogy előbb kellett lenni pusztán kiegészítő mondatoknak a nyelvben s csak azután fejlődhetett ki a jelző: vajjon nem volt-e meg mégis már a gondolkodás ősz alakjában a jelző? vajjon csakugyan kellett kihagyásnak történni, vagy a nélkül is már eredetileg participium nélkül járult a másodlagos kiegészítő a jelzethez? Mert pl. a halmazó mondat is csak akkor keletkezhett, mikor már az egyszerű mondat megvolt, még sem láthatunk benne kihagyást, mert ily élhetetlen mondat: «A nap égi test, a hold égi test, a csillagok égi testek», soha sem hangzott el, hanem a nyelv a maga takarékoságával mindjárt eredetileg csak az egyik mondatrészt (e példában az alanyt) szaporította, halmazta, mihelyt elég gyakorlott volt az egyszerű mondatok alkotásában.

Én úgy vélem, hogy oly nehézkes «halmazatlan» mondatot nem tudunk kimutatni semmi régiségben, de oly mondatot, melyben a másodlagos *ὄν*, vagy *ὄντος ὄντι* stb. állítmányi jelzőül ki van téve a másodlagos kiegészítő és jelzett között, találunk akárhányat, tehát a jelző eredeti alakja a régiségből kimutatható. Mivel pedig a kiegészítő az állapothatározók egy csoportja, világos, hogy a jelző is határozó s valóban éppen azokat a csoportokat találjuk meg benne, a melyeket a kiegészítőben (állapothatározóban) kimutattam.

A rendes kiegészítőből rendes jelző származik: A rózsza szép: A szép rózsza illatos, Fiam katona: Katona fiam van. Itt mindkét esetben a kiegészítő tágabb körű az alanynál.

Ha a kiegészítő egyenlő körű az alanyval: «Ez a férfi a katona», azt értelmezőnek, appositio prædicativa-nak nevezzük. A más igéhez fűződő, vagyis másodlagos appositio még ismertebb: Kél a hold, az éj lovagja. Nem helyes a tágabb körű kiegészítőt, csak azért, mert főnév, értelmezőnek tekinteni. Értelmező csak az, a mi egyenlő körű az alanyával, BRASSAI az ilyeneket (*mi erdélyiekül, mi papokul*) «azonosító tulajdonítmányoknak» nevezi (A magy. mondat. 1864. 319. l.). A másodlagos értelmező alakja

már jobban megegyez az eredeti értelmezőével, mert vagy megmarad az eredeti rag: *tőlünk papokul sokat kívánnak*, vagy egyeztetődik mindkettő: mi papok vagyunk: mi papok így teszünk; *tőlünk, papoktól, sokat kívánnak*; a holdat, az éj lovagját, szeretem nézni. Az állapothatározói raggal ellátott értelmezőt ma már ritkán használjuk, kiszorítja az egyeztetés.

Az értelmezőhöz hasonlít, mert egyenlő körű az alanyval az oly kiegészítő, illetőleg jelző, mely mutatószóval, vagy számnévvel van kifejezve: ez az öcsém; kettő a menyasszony; három a daru; sok az ellenség; illetőleg: a menyasszonyok ketten vannak; a darvak hárman, az ellenségek sokan vannak; két menyasszony, három daru, sok ellenség (jó). Csakhogy az ilyen értelmező inkább a rendes jelző szabályaihoz csatlakozik, mutatva, hogy valóban kiegészítő, de nem annyira tulajdonságot, mint inkább viszonyt fejez ki.

Ellenben szükségtelen az értelmezőhöz számítani a rendes jelzőt, ha utólag áll is (utójelző): Csizmát vettem pirosat.

Mind a kiegészítő, mind az értelmező a hol-irány középső pontjának felel meg s ennek felel meg a rendes jelző és párja: a másodlagos appositio is, azért mondjuk, hogy állandó tulajdonságot, tartós viszonyt fejeznek ki. De vannak a belső (eredmény) alanynak, vagyis a közelség (hol-irány) túlsó pontjának megfelelő jelzők is, pl. *egészséges étel*; csak ha megettük, akkor eredményezi az egészséget. PAUL (130. l.) sok ilyen melléknévet és participiumot (még perfectum participiumot is) sorol el. A közelség innenső pontjának az anyagnevek és a birtokos jelző felelnek meg. A birtokos jelző eredeti helye szintén a kiegészítőben van: *patris est educare*, innen jut «a főnév mellé».

A birtokosjelző, mint a számnév és mutató-névmások is, inkább viszonyt fejez ki, nem tulajdonságot, második réteget alkotva, minőt nem egy elsősorú határozóban is találtunk. A viszonzszerű jelentésből származik az a körülmény, hogy a birtokos jelző, valamint a számnévi jelző érintkezik a társhatározókkal: a birtokos a dativussal, a számnév a kísérő társakkal.

WUNDT (II. 96. l.) azt mondja, hogy HÜBSCHMANN szerint azért rokona a genitivus a melléknéveknek, mert rokon végzeteik vannak. De én tagadom a HÜBSCHMANN állítását. Inkább azért rokon e kettő, mert ha egy főnév egy másik főnévre vonatkozik, mindig melléknévvé válik. A melléknév éppen abban különbözik a főnévtől, hogy csak oly mondatban állhat, melyben egy vele összefüggő főnév is van akár kiteve, akár oda érve: A rózsza szép, s ebbe az állapotba esik a főnév is, ha alsóbb sorból vonatkozik egy másik főnévre: A rózsza virág. Csakhogy míg a főnévvé vált melléknévet könnyen felismerjük, addig megfordítva, a melléknévvé vált főnevet nehezebben. Sokkal bajosabb a gyerekek is

megmagyaráznunk, hogy az «arany pohár»-ban az «arany» melléknév gyanánt van használva, mint azt, hogy ebben: a jók boldogulnak, a «jók» főnévül áll. A kiegészítő első sorban melléknév, helyesebben mindig melléknév, mert bármiféle szó volna, azt tulajdonkép melléknév gyanánt használjuk. A birtokos, illetőleg birtokviszony sem egyéb, mint mulóbb, futólagosabb, külsőbb állapot, csakis ezért van külön ragja s ezért ismerték fel előbb a melléknévvel való rokonságát, mint az ilyenekben: a rózsza virág, a *virág*-nak melléknévi értelmét. Ily értelemben van igaza WUNDR-nak (II. 98. l.), hogy a tulajdonság is birtoknak számít (A rózsza piros: a pirosé, a pirosak közé tartozik), csakhogy nem a birtokost tartom eredetibbnek, hanem a tulajdonságot.

A birtokos jelző folyamati határozó lévén, mint a többi, irányt nem kell kifejeznie, azért nagyon cserélődnek benne a honnan- és hol-irányú ragok. A latin és görög genitívus honnan-irányt árul el és ez legjobban meg is felel az innenső helyzetnek, de a magyarban hová-irányú ragjai vannak: mind a *-nek*, mind az *-é* eredetileg hová-irányú helyhatározói ragok. Lehet, hogy e jelenség rokonságban áll az ily ellentétes ragú kitételekkel: vonakodik tenni (hová-irány) valamit és: vonakodik valamitől (honnan-irány).

Mivel ily szorosan megegyeznek a jelző csoportjai az eredeti (elsősorú) kiegészítő csoportjaival, annál világosabb, hogy szabad kiterjeszteni a történeti alapot a mondatrészekre is, a mint ezt WUNDR (I. 603. l.) kívánja s szabad levonnunk e történeti alap tanulságait. E tanulságok pedig azt árulják el, hogy sokáig kellett már egyszerű mondatnak lenni a nyelvben, míg a kiegészítőből másodlagos kiegészítő válhatott s hogy ennél fogva a logika úgynevezett örök törvényei éppen nem örök időktől fogva valók; legalább a kik azt hiszik, hogy a logika formáit végleg megállapították, nagyon csalódnak, mert a nyelv fejlődése azt mutatja, hogy régen beszélt már egyszerűbb mondatokban az ember, mielőtt az első általános ítéletet megalkothatta, lévén az általános ítélet feltétele egy általános mennyiséget jelentő jelző s hiányozván a jelző a nyelvből jó darab ideig, de hogy mennyi ideig, azt ki tudná megmondani?

Ez a tapasztalat nyugtat meg engem azok kifogásai ellen, kik azt mondják, hogy én feledem, hogy a szemlélet, mielőtt nyelvi kifejezéssé válnék, a gondolkodás általános formáit ölti fel, e formák pedig dualisztikus alanyt és állítmányt mutatnak, két egyenrangú tagot, nem egy központi állítmányt csupa alája rendelt bővítő körülményekkel. Nem feledem én a gondolkodás általános formáit, csak azt hiszem, hogy e formák még nincsenek végleg és megmásíthatatlanul megállapítva s valamint a copula őseredetiségébe s az igék mellékesebb szerepébe vetett hit meg-

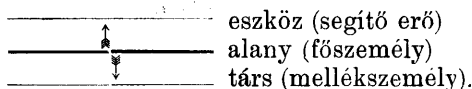
változott, mihelyt több nyelvet vontak be a gondolkodás vizsgálatába, úgy kell megváltoznia a dualizmusba vetett hitnek is, mihelyt a mondatrészeket is történeti fejlődésük szerint vizsgáljuk.

Oly magyarázattal is próbálják még a dualizmusból megmenteni, a mit lehet, hogy az alany és állítmány az a tengely, mely körül az egész mondat szerkezete forog. Azonban a tengely végig egynemű szokott lenni: végig aczél, vagy végig képzelt vonal, az alany és az állítmány pedig még a logika szerint sem egynemű; az állítmány egészen más, mint a többi mondatrészek, az alany pedig sokkal nagyobb rokonságban áll akármelyik bővítő mondatrészszel, mint az állítmánynyal, tehát inkább azok közé sorakozik. Hanem ha képlegesen akarjuk kifejezni magunkat, az állítmány a központi szervezet, az alany a vérkeringés, a többiek más szervek; az állítmány a tojás sárgájában a pete, a bővítmények a többi rész; az állítmány a pozitív-, a többi a negatív-sarok; az állítmány a hím-pár, a többi a nő-pár. Van dualizmus, de az állítmány csak egyedül, a bővítmények pedig együttesen teszik a pár egy-egy felét.

Hogy a jelző s a többi részek történeti kifejlődése mily gyors volt, azt, mint már mondtam, nem igen lehet megmondani, de úgy vélem, hogy új szók keletkezése, a mondatrészek terjeszkedése hármassal irányra, vagy hármassal helyzetre, átvitt értelemre stb. éppen olyan lassan ment az állati életből kiemelkedő ember idejében, mint mai napság. Egy-egy évtized alig szült egy-két valószínű új szót, egy-két szálló igét, alig tett lehetővé egy-egy jól megértett kihagyást. Az emberi gondolkodás formája nem abban nyilvánul, hogy az ítéletnek három eleme van: alany, kötőige és tulajdonítvány, hanem abban, hogy ha kell, helynek látom még az istent is, nála a bölcsesség kútfeje, és személynek látom, ha kell, az élettelen kódarabot. A nyelvet pedig nem úgy fejlesztette az emberi gondolkodás, hogy az ismert és az ismeretlen közti dualizmust használta volna fel, hanem úgy, hogy mindig több és több helyzetet bírt a szemlélete szemügyre venni. Előbb talán csak a hol-irányú helyet vette szemügyre; ebből a ma már helyhatározónak nevezett körülményből fejlődött ki, bizonyára lassan, a honnan- és hová-irányú hely megfigyelése. És ugyanebből a hol-irányú hely-körülményből fejlődött ki egyfelől az idő-, másfelől a tulajdonság, vagy állapot körülményének megfigyelése. E szerint — úgy vélem — a befoglaló körülmények határozói közvetlenül a helyhatározóból fejlődtek, egyik — mondjuk — jobbra, a másik balra tőle s valószínűleg mindkettő egyidejűleg, úgy hogy a befoglaló körülményeket másképp akár helyfele határozóknak is nevezhetnők. Egymáshoz való viszonyukat a következő rajzzal lehet szemléltetni:



Nem merném ez időszert még eldönteni, hogy a helyhatározóból keletkezett-e a személyhatározó, vagyis alany, mint az úgynevezett «localtheorie» magával hozná, vagy önállóan jött létre. Lehet úgy képzelni, hogy előbb csak annyit észlelt, vagy legalább csak annyit fejezett ki az ember, hogy az esemény mellett van egy személy is, vagyis a helyhatározóból emelte ki a cselekvő személy megkülömböztetését, de mivel vannak oly ragok és névutók is, melyek nem helyhatározóból származnak s mivel az első személyt közvetlenebbül is megkülömböztethette az ősember, mint helyhatározó segítségével, azért valószínűbbnek tartom, hogy külön magától keletkezett az alany is. Sokszor tárgyaltam már, hogy először csak cselekvő alany lehetett, azután fejlődött ki ennek gazdag tagozata, mint a helyhatározóban a hol irányból a honnan- és hová-irány. De nemcsak e tagozatot fejlesztette ki az alany, hanem épp úgy kiinduló pontjául szolgált a többi kísérő határozóknak, mint a helyhatározó a többi foglalthatározónak. E szerint az alanytól, mint a vezető vagy főszemélytől — mondjuk — jobbra a társ-féle, balra az eszköz-féle határozók fejlődtek ugyanegy időben:



Valószínű, hogy előbb kezdtek az alany mellett a társak és eszközök, a hely mellett az állapot és idő kifejlődni, mint a honnan- és hová-irányok, vagy a hol-iránynak hármas helyzetű tagozatai; s valószínű, hogy az igazi helyhatározó már jól ki volt fejlődve, mikor elkezdtek személyt, vagy éppen gondolati dolgot is hely gyanánt használni; hogy az alany is régi volt már, mikor elkezdtek nem élő dolgokat is személy gyanánt alkalmazni; de bizonyos, hogy ez a sokféle fejlődés nem pontos egymásutánban történt, hanem össze-vissza fonódott s a megfelelő viszonyok szemlélete sokkal előbb fejlődött ki, mint a szóbeli kifejezésük; és bizonyos, hogy a hely-féle és személy-féle körülmények e kettős rendszere már megvolt, mikor az állapothatározóból (ennek kiegészítő nevű csoportjából) a másodlagos kiegészítő, vagyis a jelző kifejlődni kezdett. E szövevényes fejlődés folyamatában aztán nemcsak a szemlélet és képzelet, hanem sok más erő, így az analogia és a gépies megszokás is nagy szerepet játszik, sőt meg-esisik, hogy az eredeti szemlélet elfelejtődik, elenyészik, főképp ha az alapjául szolgáló viszonyok megváltoznak.

Ha van jogunk a jelzőben új, külön mondatrészt látnunk (a mit én kétségbe vonok), akkor ez a legfiatalabb mondatrész, oly fiatal, hogy a nyelv még diszítésül is felhasználja (igaz, hogy inkább csak a legrégebb műfaj az eposz terén) az epikus jelzőkben. S ha számbaveszszük, hogy legrégebb ékiratok nyelvében megvan a jelző, elképzelhetjük, mily régi a nyelv folyamata. A mondattani alapfogalmakra nézve akár az indogermán ősnyelv, akár az ó-kínai nyelv csak ikertestvére a mai nyelveknek, mert az a pár ezer esztendő, mely azóta lefolyt, az eredeti kialakulástól számítva elenyésző csekélység. De éppen ez a beláthatatlan régiség magyarázza meg, hogy a mondattani alapfogalmak dolgában a legidegenebb nyelvek is rokoniasabb szerkezetet mutatnak, mint bármely más tekintetben. Ezek az alapfogalmak teszik a nyelv gerinczét, rendszerét, nem az alakok, még kevésbé az esetek. «Az ősi indogermán nyelv 8 esete nem teljes rendszere az alapviszonyoknak, hanem csak bizonyos fejlődési fokozat, melyet teljesebb képződések előztek meg», mondja WUNDT (II. 62. l. v. ö. 63., 68. l.). De a magyar nyelv 21, illetőleg 33 esete, vagy akármely nyelv esetei sem tesznek teljes rendszert, mert mindig társulnak ezekhez praepositíók, összetételek, szórendi eszközök. Az alaktan soha sem fődözi a teljes mondattani rendszert, de azért a mondattani rendszer a nyelv alapja; nincs leírható alak, melynek nem a mondatban volna eredete, de van a mondatnak eleme, a melynek leírható alakja nincsen.

* * *

De immár befejezem a mondatrészekre vonatkozó tanulmányaimat. Talán igen is hézagosan ismertettem az elődök nézeteit; jeles külföldi műveket nem ismertettem bennök, de nem volt időm és módom mind fölhasználni s az eredményeket úgyis alig változtatták volna meg e művek is. Egyéb tekintetben némi megnyugvással idézem annak szavait, kinek elvei adták a legbiztosabb támasztékot tanulmányaimnak, s kinek a nyelvészet mondattani alapon való művelése legtöbbet köszönhet: a BRASSAI SÁMUELÉT, hogy «a mondatbeli szók egymáshoz való viszonyát csak úgy lehet kellőleg kideríteni s kapcsolatukat szabályozni, ha az egész mondatot és szerkezetét számbaveszszük». Én nem az alany kérdését akartam megfejteni, nem a határozókat kívántam rendszerezni, hanem az összes mondatrészeket összefüggően igyekeztem megmagyarázni.

Talán van már jogom igaznak tartani az egyes mondatrészekre vonatkozó főbb állításaimat. Hogy az állítmány a mondat központja, akár önálló mondatban, akár fő-, vagy mellékmondatban, illetőleg másodlagos mondatban fordul elő, sőt még akkor is, ha tulajdonképp elvész, oly régen kimaradt. S mivel lelkünk-

ben nem meglevő készletek vannak, hanem mindig események folynak le, az állítmány is, mint nyelvi központ, mindig eseményt jelent, kivéve a megszólításokat, melyekben az esemény, hogy a beszélő akar valamit, nyelvíleg nincs kifejezve. Igaznak tartatom, hogy az állítmányon kívül a többi mondatrész mind az állítmány kibővítése s két távolsági és egy közelségi csoport szerint tagozódik körülötte, a közelségben pedig (néha a távolságban is) újra hármastagozatot mutat. Hogy az alany csak olyan bővítmény, mint a többi, tehát szintén határozó, és távolsági párjai a műveltető alany és a tárgy. Hogy a helyhatározóban is lehetnek, mint minden határozóban gondolati (abstrakt) nevek. Hogy az állapothatározónak az állítmányi jelzőnél (igazi mulékony állapothatározónál) még gyakrabban használt s még nagyobb csoportja a legállandóbb állapotot kifejező kiegészítő (állítmányi névszó). Hogy a három befoglaló (hely-féle) és három kíséző (személy-féle) határozó osztályon kívül több bővítmény nincsen; de az állítmánnyal együtt minden mondatrész előfordulhat mellék- és másodlagos mondatokban is. Hogy valamint a két első tanulmányomban összeszedtem csoportok nagy részét külön álló mondatrészeknek tartották eddig a nyelvészek, úgy a másodlagos mondatrészek közt a másodlagos kiegészítőt is külön résznek vélték s jelzőnek nevezték el; e név azonban ezentúl csak pusztaszó legyen s ne homályosítsa el e mondatrész határozói eredetét és azonosságát a kiegészítővel. Hogy a mondat vázoltam szerkeszete bizonyossá teszi, hogy a mondatrészek kialakulásában s alakjaik létrehozásában csak a vázolt tárgyi körülmények játszottak közre, nem az ismert és ismeretlen viszonya, nem az úgynevezett lélektani, vagy logikai alany és állítmány, melyek a mondatannak más fejezetébe tartoznak s csak nevök hasonlósága ejtette kísértésbe az embereket, hogy mind a két fajta alanyt egy éghajlat alatt igyekezzenek tenyészteni.

KALMÁR ELEK.